

УДК 316

ПОЗНАВЧАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ОБ'ЄКТ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ПОПЕРЕДЖЕННЯ АНТИГРОМАДСЬКОЇ ПОВЕДІНКИ СУЧАСНИХ ПІДЛІТКІВ.

Крижанівська О. П.

к. філос. н., доц.

Ткачук О. С.

магістр

Стаття посвячена актуальним вопросам влияния внеучебной деятельности на социализацию и адаптацию подростков, предупреждение их антиобщественного поведения, организации свободного времени и досуга подрастающего поколения. Конкретизируется понятие внеучебная деятельность, рассматриваются ее виды и структура, акцентируется внимание на проблеме единства внеучебной и учебной деятельности. Рассматривается роль социальных работников в воспитании подростков в внеучебное время.

The article is devoted to the relevant issues of extracurricular activity influence on teenagers' socialization and adaptation, prevention of their disruptive behavior, leisure time planning. The work specifies extracurricular activity term, considers its kinds and structure, emphasizes the issue of the unity between curricular and extracurricular activities. There is also an analysis of social workers' role in upbringing teenagers during extracurricular time.

Стаття присвячена актуальним питанням впливу позанавчальної діяльності на соціалізацію та адаптацію підлітків, попередження їх антигромадської поведінки, організації вільного часу та дозвілля підростаючого покоління. Конкретизується поняття позанавчальна діяльність, розглядаються її види та структура, акцентується увага на проблемі єдності позанавчальної та навчальної діяльності. Розглядається роль соціальних працівників в вихованні підлітків у позаучбовий час.

Ключові слова: позанавчальна діяльність, вільний час, дозвілля, виховання, соціалізація, адаптація, протиправна поведінка, підліток.

Актуальність. Український соціум, який прагне досягнути економічних норм споживання розвинутих країн сучасного світу, не може пройти осторонь питань залучення сучасної молоді до гуманітарних стандартів цього світу. Особливо це стосується покоління підліткового віку, яке, з одного боку, ще не є відповідальним за процеси виробництва, переважно віддаючись навчанню та різним видам активності у позаучбовий час, а з іншого боку – саме гармонійність та відповідальність цього прошарку населення у досягненні освітянських, культурних та правових норм, функціонуючих у розвинутих спільнотах сучасності, і буде найближчим часом визначати ефективність розбудови і вдосконалення в нашій країні усієї системи суспільного виробництва. Тому успішна соціалізація підлітків є важливим завданням сьогодення.

Важливим елементом соціалізації є виховання, яке супроводжується процесом самовдосконалення та саствердження. До виховання причетне найближче соціальне оточення підлітка – сім'я, школа, вулиця, різні соціальні інститути, засоби масової інформації, електронна мережа Інтернет тощо. Їхній вплив на виховання підлітка, як показують результати соціологічного дослідження, має певні пріоритети. Домінуючий вплив має вулиця (44%), децю меншою мірою впливають сім'я (32%),

школа (13%), державні інституції (7%), релігія (4%) [10].

Домінування „вулиці“, де стихійно формуються неформальні стосунки, криє серйозну небезпеку, тому що підлітки схильні до наслідування дій дорослих, з якими вони контактують „на вулиці“. Досить часто „вуличні дорослі“ є асоціальними, або навіть антисоціальними типами. З огляду на це видається конче потрібним навчити підлітків вибирати дійсні, справжні, а не удавані цінності, тобто такі явища, вчинки, погляди і стиль життя, які несуть в собі об'єктивну фізичну, духовну, інтелектуальну користь. І в цьому своє вагоме слово мають сказати як державні, так і недержавні соціальні інституції, підготовлені до розв'язання даної проблеми як на практичному, так і на теоретичному рівні. Це і визначає актуальність наукового дослідження проблеми.

Предметом дослідження є чинники створення певних орієнтацій, формування інтересів та цінностей у «позанавчальному житті» підлітків. Надалі поняття «позанавчальна діяльність» буде розглядатися тотожно поняттям «вільний час» та «дозвілля». Наявна практика суспільства свідчить про те, що життєвий час та простір саме підростаючого покоління поділений між їх перебуванням у сім'ї, навчальних закладах різного рівня (школа, лицей, технікум, коледж чи інститут) та

дозвіллям, що вже не підлягає такій регламентації з боку дорослих, як у дитей молодшого віку. Відтак, можливості для формування особистості є напрочуд великими. Водночас уже сам підліток має досить сил щоб займатися формуванням власного майбуття, визначаючись із провідними видами та характером діяльності у ньому. Це той час у житті людини, коли етап початкової, стартової соціалізації начебто завершено але попереду ще довгий шлях самовизначення та самоствердження. На цьому роблять наголос С.Г.Карпенчук, Г.С.Балл, Д.І.Пашенко, І.Л.Бех та багато інших вчених [1; 34, 75].

Метою дослідження є теоретичний аналіз проблеми позанавчальної діяльності в житті сучасних підлітків, її виховного потенціалу та впливу на успішну соціалізацію підростаючого покоління; з'ясування ролі соціального працівника з попередження антигромадської поведінки підлітків; конкретизація самого поняття позанавчальної діяльності, яке є досить новим в науковому обіході, але достатньо відомим в реальному житті.

Аналіз наукової літератури, теоретико-методолгічна база дослідження. Проблеми організації дозвілля та використання молодим поколінням вільного часу предметно знаходяться у полі зору науковців. Як зазначають Д.В. Григорев та П.В. Степанов, позанавчальна діяльність підлітків – поняття, яке об'єднує всі види діяльності (крім учбової), в яких можливо вирішення завдань виховання і соціалізації. Теоретичній розробці проблеми приділяли увагу вітчизняні та зарубіжні вчені (А.Воловик, О.Бездверна-Хамерікі, С.Букреєва, В.Захарченко, М.Іванова, А.Капська, О.Карпенко, Т.Кравченко, В.Куценко, Н.Лавриченко та інші). Водночас, на сучасному етапі спостерігається брак наукових праць, які б розкривали особливості соціалізації дітей підліткового віку під час відпочинку, активної фізичної діяльності, розваг, творчості, інших видів дозвілля [10].

В працях дослідників проводиться класифікація видів позанавчальної діяльності за критеріями:

- спрямованості діяльності (трудова, суспільна, творча, інтелектуальна);
- кількості учасників діяльності (групова, індивідуальна);
- включеності (активності в процесі діяльності) суб'єктів діяльності: пізнавально-діяльнісна, споживно-старанна, пасивно-споглядальна;

- місця організації цієї діяльності: школа, установи додаткової освіти, клуби по інтересах, дитячі організації.

Позанавчальна діяльність розглядається як ефективний засіб у соціальному вихованні, оскільки різна наочність її видів відкриває широкі можливості для освоєння особою всіх сфер життєдіяльності, дозволяє реалізувати стійкі пізнавальні інтереси, самостійність, практично проявити творче відношення при підготовці і проведенні різних справ. При цьому зазначається, що на практиці, на жаль, позаучбова діяльність часто розглядається лише як простір для відпочинку і розваг, а не для набуття досвіду життєдіяльності. На разі результати соціологічних досліджень доводять, що соціальне виховання особи школяра у позанавчальній діяльності є дуже ефективним, якщо дотримувати певних вимог з його організації, що включають мету, завдання, вміст, форми, методи і умови виховної діяльності і критерії її ефективності.

Основний зміст статті. Різні види позаучбової діяльності - ігрова, пізнавальна, проблемно-ціннісне спілкування, дозвіллево-розважальна, художня творчість, соціальна творчість, трудова діяльність, спортивно-оздоровча - виявляють суттєвий вплив як на формування моральних орієнтирів підлітків, їх інтереси, захоплення, культурну та освітньо-професійну соціалізацію, так і на реалізацію їхніх потреб, особистісних і соціальних амплуа, розвиток активності і творчої ініціативи, здійснення пошуку нових ціннісних орієнтирів шляхом вільного вибору видів діяльності.

Важливо зауважити, що на процес соціалізації дітей підліткового віку значною мірою впливає те, як організовано їхнє дозвілля (позанавчальна сфера). В ідеалі позанавчальна діяльність – діяльнісна організація на основі варіативної складової базисного навчального плану, яка організована учасниками освітнього процесу та яка відрізняється від урочної системи навчання: екскурсії, гуртки, секції, круглі столи, конференції, диспути, КВНи, олімпіади, змагання, пошукові і наукові дослідження і т.д. З аналізу історичних форм такої організації можна зробити висновок, що та чи інша система організаційних заходів є дієвою лише за певних умов. Зокрема, радянська система позанавчального виховання показала високу ефективність за умов державного регулювання суспільних відносин і виявилася мало придатною за умов ринкових відносин у сучасній Україні. Як наслідок, організація дозвілля лишається

поза увагою шкільних педагогів і держаних службовців, і вони часом майже нічого не знають про те, як проводять свій вільний час їх вихованці, до яких молодіжних організацій входять тощо.

У той самий час вільний час для хлопців і дівчат завжди був однією із найбільш вагомих життєвих цінностей, а вміння, способи і можливості ефективно використовувати своє дозвілля - важливими чинниками соціалізації підлітків. Діти підліткового віку поринають у систему доступного їм дозвілля, як у своєрідну захисну оболонку, де вони себе почувають розкуто, „вільно“, емоційно насичено.

З проблеми проведено ряд соціологічних досліджень, результати яких показують, що 42,2% опитаних віддають перевагу проведенню вільного часу вдома, 30% - на вулиці. При цьому 21% учнів вказали, що, зазвичай, три рази на тиждень проводять свій вільний час з друзями [6]. У першу п'ятірку улюблених справ дітей увійшли: заняття спортом, слухання музики, робота на комп'ютері, перегляд телепередач та відео, читання книжок, журналів»[2].

Інші дослідження показують структуру проведення вільного часу: відпочинок на природі (47%), відвідування кафе (37%), заняття власним хобі (33%), відвідування клубів (31%), відвідування кінотеатрів (28%), блукання вулицею (28%), заняття власним фізичним вдосконаленням (спортивні зарядки) (25%), заняття власною зовнішністю та здоров'ям (салони краси, лазні тощо) (14%), заняття власним духовним вдосконаленням (12%), відвідування концертів естрадної музики, гумористичних вечорів (10%), відвідування бібліотек (10%), відвідування театрів (7%), відвідування музеїв, видатних місць (6%), вільний час відсутній (6%), інше (6%), відвідування виставок, вернісажів (5%>), відвідування концертів класичної, органної музики (4%). Отже, основним способом проведення вільного часу неповнолітніми є відпочинок на природі. Такий вид дозвілля користується популярністю серед даної вікової групи тому, що не вимагає великих матеріальних витрат. Адже, матеріальний рівень впливає не просто на вибір виду дозвілля, а й ще на формування певної духовної культури. Блуканню вулицею надають перевагу 25% неповнолітніх [2].

З даних досліджень, наведених вище, можна зробити висновок, що підліток досить багато часу проводить за межами дому та сім'ї, а саме на природі або на вулиці. А молодіжно-підліткове середовище (як у місті, так і у сільській місцевості) має потужний вплив на процес соціалізації покоління юних осіб. Воно миттєво і чутливо

реагує на будь-які зміни у суспільстві, являє собою сферу певного ризику, адже тут відбувається прищеплення як позитивних, так і негативних, шкідливих звичок.

Певну небезпеку несуть громадські місця масового перебування молоді (дискотеки, нічні клуби тощо), де найчастіше виникають неформалізовані зв'язки, які задовольняють „дискотечно-споживацькі“ уподобання підлітків. Тут на них мають потужний вплив старші молоді люди та дорослі, які прищеплюють хлопцям і дівчатам навички тютюнопаління, вживання пива та алкогольних напоїв, схильють до спроби наркотиків, пропагують вільні статеві стосунки. Як наслідок, за умов відсутності позитивного впливу та належного контролю з боку сім'ї, школи, державних структур, які опікуються проблемами дітей і молоді, підлітки потрапляють у середовище ризику, середовище залучення до шкідливих звичок і протиправних дій. Дослідження доводять, що знаходячись у колі ровесників 27 % дітей підліткового віку (до 13 років) вперше викурили сигарету; 20% - вперше випили алкогольні напої, 19% - вступили у статеві контакти. Більшість із тих, хто став вживати наркотики, вперше застосували їх під впливом ровесників [10].

Вештання вулицями, куріння, вживання алкоголю, різноманітні спроби "розслабитися", показати себе "дорослим" є досить привабливими для дітей, починаючи вже з молодшого підліткового віку. А за умов наявності в сім'ї конфліктів, постійних непорозумінь, чвар, подібне "вуличне життя" поступово стає домінуючим для дитини, формуючи її особистість.

На це свого часу вказував видатний педагог К.Ушинський. Він зазначав, що дитина не повинна займатися пустим марнуванням часу, оскільки "бездіяльність" буває причиною безлічі аморальних вчинків. Якщо в якомусь закладі страждають від нудьги, то слід неодмінно чекати, що з'являться і злодюжки, і брехуни, і зіпсовані сластолюбці, і капосні пустуни"[2].

Важливо зазначити, що підлітки, які схильні до ненормованої поведінки, скоюють протиправні дії, стають некерованими, агресивними, важко піддаються вихованню, найчастіше поповнюють лави неповнолітніх порушників закону, стають контингентом спеціальних виховних закладів. При цьому не існує методик підрахунків фактичної шкоди, моральних і соціальних втрат сім'ї та суспільства (зіпсоване дитяче здоров'я і надломлена психіка, низький рівень освіченості і вихованості, отруєне безсердечністю дорослих дитинство та скалічені душі й долі, злочинність неповнолітніх, наркоманія, токсикоманія, пияцтво, проституція й інші відхилення у

поведінці підлітків). Як зазначають дослідники сучасних соціальних реалій пострадянського простору Н.Ф.Голованова, М.Б.Панасюк, А.В.Мудрик та інші: проблеми дорослих правопорушень та інших негативних явищ житті суспільства в цілому та окремої людини як основи, чинника та результату його функціонування, беруть свій початок у дезадаптованості, у бездіяльності недоглянутих підлітків, чие неробство формує їх нахили й звички.

Дослідження проблем формування протиправної поведінки неповнолітніх, здійснені вітчизняними науковцями, можна віднести до діяльнісного підходу в психології та педагогіці. Якщо узагальнити їх погляди щодо природи протиправної поведінки неповнолітніх, то можна визначити наступні концептуальні положення: протиправна поведінка є результатом неспроможності конкретного неповнолітнього в конкретній ситуації задовольнити свої потреби соціально прийнятним засобом або успішно включитися до соціально-корисної діяльності за умов, що його ціннісні орієнтації та моральні переконання не стримують його від асоціальних вчинків; причини протиправної поведінки полягають у несформованості у неповнолітнього вмінь та якостей, необхідних для успішної діяльності (соціальної поведінки) в тих чи інших суспільних умовах або формування у нього в процесі взаємовідносин з найближчим оточенням соціально-дезадаптивних особистісних якостей, асоціальної спрямованості особистості, асоціальних настанов та стереотипів поведінки. Таким чином, протиправна поведінка неповнолітніх пов'язана із формуванням у них соціально-дезадаптивних особистісних якостей та асоціальної спрямованості особистості на різних етапах соціалізації під впливом негативних соціальних факторів [5].

Саме тому фахова соціальна робота потребує розвитку своїх теоретичних засад, використання здобутків суміжних дисциплін, для того, щоб надати необхідне методологічне забезпечення для попередження небажаних як для суспільства, так і для самої особистості, форм і видів життєдіяльності. Вони не повинні призводити замість розбудови й творчості до деструкції й занепаду гуманітарних норм та цінностей. Про це йдеться у роботах таких відомих дослідників з питань ефективності соціальної діяльності як А.Й.Капська, О.І.Холостова, В.П.Лютій, О.В.Безпалько та їх колег [3; 117, 140].

Зазначається, що одним із завдань соціальних працівників, які організують позанавчальну діяльність, є подолання стихійності, безконтрольності у проведенні

вільного часу підлітків; організація різновікових проектів, які б сприяли об'єднанню школярів, жителів будинку, вулиці, мікрорайону; залучення до організації дозвілля учнівської молоді державних, громадських і комерційних структур та фондів. Буз сумніву, створити середовище для організації позанавчальної діяльності – це значить, що можна хоча б частково збалансувати процес розвитку особи у суспільстві, змінити позицію школяра з бездумного марнування вільного часу на продуктивний творчий і розважальний відпочинок. Це в свою чергу потребує зміни стереотипів поведінки учнівської молоді у позанавчальній сфері [9].

Конкретними формами соціальної роботи з підлітками в позаучбовий час можуть виступати наступні:

- підготовка і проведення святкування традиційних українських зимових свят спільними зусиллями учнів, батьків, класних керівників, педагогів, соціальних працівників;
- залучення учнів до туристично – екскурсійної діяльності;
- проведення різноманітних фестивалів (музичних, танцювальних, спортивно - театралізованих тощо), рольових ігор.

Такі форми і методи соціальної роботи з підлітками допомагають залучити їх до активної творчої діяльності, через яку хлопці і дівчата у вільний час можуть забезпечити свої потреби, інтереси, реалізувати свої здібності, отримати нову корисну інформацію, певні професійні вміння, яскраві емоційні переживання. Вона позитивно впливає і на формування особистісних якостей підлітка, що сприяють соціалізації [10].

Що стосується позашкільних закладів, то вони мають реальні можливості для підвищення рівня соціальної адаптації підлітків:

- профорієнтації та набуття професійних навичок, які під час занять допомагають учням зорієнтуватися у виборі професії, а значить почувати себе впевненим і у майбутньому;
- занять з улюбленої справи, що допомагають дітям відволікатися, не зосереджуватися тільки на своїх проблемах, на появі ознак особистішої тривожності;
- позитивного впливу на самооцінку, підвищення її статусу у колі однолітків та дорослих;
- занять різними видами творчості, мистецтвом, що позитивно впливає на психічну сферу особистості (існує навіть методика лікування мистецтвом — арттерапія, яка з успіхом використовується у

лікуванні дітей, хворих на аутизм, психічно хворих);

- більш вільної регламентації часу, добровільності відвідування, можливостей для творчого відпочинку;

- умов для спілкування дітей, яких об'єднує одне захоплення. Це допомагає замкнутим, невпевненим у собі учням знайти друзів, набути навичок спілкування;

- занять в гуртках, залучення в них потенційних правопорушників і захистити їх від впливу вулиці (наприклад, заняття спортом допомагає підліткам покинути сумнівні компанії);

- можливої корекційної роботи з підвищення рівня соціальної адаптації дітей та підлітків [4].

Позаучбова образотворча діяльність об'єднує в собі позакласну дозвіллеву діяльність учнів (позакласні заняття, керівництво практичною роботою дітей в гуртках, проведення екскурсій в музеях, відвідини виставок, майстрових художників, вихід на природу з метою спостереження і замальовок, проведення бесід про образотворче мистецтво) і позашкільну діяльність (заняття в установах додаткової освіти).

Висновки. Таким чином, можна зробити висновок, що те, наскільки поведінка сучасного підлітка підлягає соціальній корекції та виховному впливові загалом, настільки можна сподіватися на реалізацію культурно-освітнянських сподівань батьків, педагогів, держави й суспільства – усе це залежить від системності і скоординованості дій соціальних інституцій, того, яку увагу вони приділяють усім видам активності й життєвим проявам підростаючого покоління. Важливими чинниками у вихованні підлітків є сім'я, школа, вулиця, різні соціальні інститути, ЗМІ, електронна мережа інтернет тощо. Вплив кожного з наведених чинників, як показують результати соціологічних досліджень, мають свою пріоритетність. У статті зазначається, що оптимально результату у виховному процесі можна досягти за умови єдності навчальної та позанавчальної життєдіяльності підростаючої особи. Саме це є ефективним засобом з попередження явищ антигромадської поведінки, профілактики деструктивних тенденцій суспільного життя.

Література:

1. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання. – К.: ІЗМН, 1998. – 274с.
2. Габора Л.І. Дозвілля як чинник профілактики бездоглядності неповнолітніх// Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. пр. – К., 2009. – Кн.2. – с. 45-53.
3. Капська А.Й. та ін. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи/ Капська А.Й., О.В.Безпалько, Р.Х. Вайнола, Заг. Ред.: І.Зверевої та Г.Лактіонової. – К., 2001. – 129с.
4. Литовченко О.В. Соціальна адаптація дітей в умовах позашкільного закладу як соціально-педагогічна проблема// Морально-духовний розвиток особистості в сучасних умовах: Зб. наук. пр. – К., 2000. – Кн.1. – с.86-93.
5. Лютий В.П. Теоретичні підходи до проблеми попередження протиправної поведінки у підлітковому віці// Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. пр. – К., 2009. – Кн.2. – с. 13-22.
6. Молодь в Україні. Дослідження молодіжного сектора: проблеми та перспективи/ За ред. О.І.Локшиної. – К.: студія “uStudio Design”, 2008. – 169 с. – с.136-150.
7. Назарова И.Г. Теоретические основы организации внеурочной (внеучебной) деятельности школьников.
<http://www.slidefinder.net/N/nazarova/3383704>
8. Панчук К.М., Хмельницький М. Дозвіллова діяльність молоді як наукова проблема// Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. пр. – К., 2009. – Вип.13. – с. 526-533.
9. Пашенко С.Ю. Соціалізація учнівської молоді засобами освітньо-дозвіллової діяльності//Соціалізація особистості: зб. наук. праць. – К.: НПУ, 2000. Вип.1. – с.41-41.
- 10.Слюсаренко Н.В. Організаційно-педагогічні основи соціалізації підлітків у молодіжних організаціях: Навч. Посіб./ Н.В.Слюсаренко, О.Є.Панагушина.- Херсон: Айлант, 2006. – 145 с.